

Артем ЛІСЮК,

курсант НН1-24-203Пр
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2926-9922>
e-mail: artemlysuk167@gmail.com

Науковий керівник: Оксана ПЧЕЛІНА,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
кримінального процесу та організації досудового
слідства НН1 № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.22>

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація: Досліджено проблеми застосування запобіжних заходів та обмежень прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Акцентовано, що період посилення примусових повноважень держави та можливого відступу від міжнародних зобов'язань (ст. 15 ЄКПЛ) вимагає суворого дотримання верховенства права та невідчужуваних конституційних гарантій («твердий блок» прав, як-от заборона катувань та право на захист). Аналізується порядок застосування запобіжних заходів (тримання під вартою, домашній арешт) згідно з Главою 18 КПК України, підкреслюється необхідність індивідуалізованого підходу та пропорційності обмежень. Окрему увагу приділено застосуванню відеоконференцз'язку як альтернативного механізму, за умови забезпечення конфіденційності спілкування із захисником. Зроблено висновок, що ефективність кримінального провадження у воєнний час ґрунтується на судовому контролі та забороні використовувати докази, отримані внаслідок порушення ст. 3 ЄКПЛ, що є фундаментальною гарантією легітимності правосуддя.

Ключові слова: воєнний стан, запобіжні заходи, право на захист, пропорційність, недопустимість доказів.

Питання застосування запобіжних заходів та пов'язаних із ними обмежень прав і свобод людини набуває досить важливого значення в умовах воєнного стану, що характеризується високим рівнем загроз національній безпеці, громадському порядку та стабільності функціонування державних інститутів.

У цей період, коли держава легітимно посилює свої примусові повноваження і може скористатися правом відступу від міжнародних зобов'язань, виникає підвищений ризик для порушення прав людини та зловживання інструментами кримінального процесуального примусу. Воєнний стан не лише встановлює особливі правила діяльності правоохоронних органів, а й вимагає переосмислення стандартів доказування та процедурних гарантій.

Запобіжні заходи – це заходи кримінального процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного, обвинуваченого, які за наявності підстав та у порядку, встановленому законом, застосовуються під час кримінального провадження уповноваженими на

те органами та посадовими особами слідчим суддею, судом відносно підозрюваного, обвинуваченого, з метою запобігти їх спробам ухилитися від слідства і суду, перешкоджання встановленню істини, продовжити злочинну діяльність, нарешті належної процесуальної поведінки, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень [1, с. 216]. З наведеного помітно, що запобіжні заходи, будучи заходами кримінального процесуального примусу, пов'язані з обмеженням прав, свобод і законних інтересів особи, стосовно якої вони застосовуються.

Зауважимо, що будь-яке обмеження прав особи вимагає суворої відповідності принципу верховенства права та дотриманню невідчужуваних прав людини, що є фундаментом правової держави. Основою для будь-яких обмежень прав залишається Конституція України [2], яка у ст. 64 встановлює чіткі межі для втручання в права особи. Обмеження можуть бути запроваджені лише на підставі закону. При цьому не можуть бути обмежені ключові права, які формують так званий «твердий блок». До цього блоку прав належать статті 27, 28, 55 Конституції

України [2], а також фундаментальні кримінальні процесуальні гарантії, які закріплені у статті 62 і 59 Конституція України [2]. Ці гарантії є непорушними за будь-яких обставин, навіть під час воєнного стану, і становлять пряму вимогу до всіх суб'єктів кримінального провадження, включаючи слідчих, дізнавачів, прокурорів та слідчих суддів. Кримінальний процесуальний кодекс України [3] (далі – КПК України) містить Главу 18 «Запобіжні заходи», яка чітко регулює застосування примусу, як-от тримання під вартою та домашній арешт, вимагаючи наявності не лише обґрунтованої підозри, але й доведених ризиків, перелік яких подано у ст. 177 КПК України [3].

Режим воєнного стану, регульований спеціальним законодавством, може встановлювати певні процедурні спрощення, але ніколи не може скасувати обов'язку дотримання захисту особи, її конституційних прав і свобод та забезпечення ефективного досудового розслідування [4, с. 26], що підтверджується ст. 9 КПК України [3], яка наголошує на неухильному дотриманні положень Конституції та міжнародних договорів, зокрема Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) [8].

Щодо ключових елементів обмеження прав особи в кримінальному провадженні загалом і в умовах воєнного стану зокрема, то можна виділити принцип пропорційності, коли збиток, завданий особі обмеженням її прав [5, с. 384], має бути пропорційним суспільній вигоді від досягнення мети такого обмеження; бути передбаченим певним правовим актом; легітимну ціль і відповідати *stricto iuris*, тобто обмеження має бути співрозмірним до тієї правомірної мети, яка досягалась [6, с. 71]. Цей принцип є важливим лімітом державного примусу, особливо щодо права на свободу та особисту недоторканність, гарантованого ст. 29 Конституції України [2] та ст. 5 ЄКПЛ [8].

У випадку дії правового режиму воєнного стану, ризики, визначені у ст. 177 КПК України [3], особливо ризик втечі або перешкоджання слідству, можуть бути об'єктивно вищими. Проте слідчий суддя або суд зобов'язаний застосовувати індивідуалізований підхід, аналізуючи конкретні факти та обставини, а не лише посилаючись на загальну ситуацію в країні. Рішення про застосування тримання під вартою, що визначено у ст. 183 КПК України, має бути ретельно вмотивованим і обґрунтованим з урахуванням балансу між необхідністю захисту суспільства та правами особи [7, с. 431]. Більш м'які запобіжні заходи, як-от застава, регламентована ст. 182 КПК України [3], чи особисте зобов'язання, врегульоване ст. 179 КПК України [3], є недостатніми для запобігання встановленим ризикам. При цьому слідчий суддя несе відповідальність за дотримання стандарту «достатніх» підстав для застосування та подальшого продовження строків тримання під вартою, навіть коли функціонування судової системи є ускладненим.

Будь-яке продовження тримання під вартою, яке не супроводжується належною переоцінкою наявних ризиків, порушує принцип

пропорційності обмеження свободи та вимогу оперативності судового розгляду. Це підтверджується численними рішеннями ЄСПЛ, які застосовують ст. 5 ЄКПЛ [8], зокрема у справі «Харченко проти України», де загальний термін тримання під вартою був визнаний надмірно тривалим [9].

У період надзвичайного, зокрема воєнного, стану держава може скористатися правом відступу від своїх зобов'язань відповідно до ст. 15 ЄКПЛ [8]. Проте цей відступ не скасовує певні права людини, до яких належать право на життя, право на житло, заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання та заборона зворотної дії кримінального закону [10, с. 146]. Ці права становлять абсолютну межу, яку державна влада не має права перетинати, навіть в умовах найбільшої загрози. Будь-яке порушення ст. 3 ЄКПЛ [8], вчинене з метою отримання доказів, автоматично робить ці докази недопустимими в кримінальному провадженні відповідно до статей 86 і 87 КПК України [3], незалежно від тяжкості інкримінованого кримінального правопорушення та режиму воєнного стану. Це правило є важливим аспектом для підтримання легітимності правосуддя. Навіть якщо обмеження встановлюються щодо інших прав людини, вони мають бути суворо необхідними для конкретної ситуації, санкціонованими у встановленому законом порядку і не повинні порушувати саму систему права.

Ефективне функціонування права на захист, що визначено у ст. 59 Конституції України [2], ст. 42 КПК України [3], є незамінним елементом будь-якого справедливого кримінального провадження і має бути забезпечене у повному обсязі, незважаючи на умови воєнного стану. Це охоплює право на своєчасне та повне інформування про причини затримання та підозру, право на конфіденційне спілкування з адвокатом, право на достатній час і можливість для підготовки захисту. Водночас ускладнення логістики та доступу до ув'язнених через воєнний стан вимагає від держави впровадження альтернативних механізмів, наприклад, розширеного використання відеоконференцв'язку, при цьому технології не повинні порушувати принципу конфіденційності спілкування з захисником.

Так, в опублікованих 02.03.2022 р. Рекомендаціях Ради суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану, зазначено, що якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції за допомогою технічних засобів, визначених КПК України [3], як виняток допускати участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних [11].

Одночасно і Верховний Суд надіслав лист «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» № 1/0/2-22 від 03 березня 2022 р., в якому, серед іншого, як виняток допускалась можливість участі в режимі відеоконференцв'язку за допомогою інших засобів, ніж передбачені КПК України [3]. При цьому наголошувалось на необхідності

роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків [12].

Судовий контроль є останньою «лінією оборони» прав людини, що виконує не каральну функцію, а гарантійну, спрямовану на запобігання свавіллям з боку сторони обвинувачення [13, с. 451], яка гарантована ст. 55 Конституції України [2]. Він включає право на судовий захист та оскарження будь-якого рішення, дії чи бездіяльності влади, що є необмеженою гарантією, особливо щодо законності та обґрунтованості позбавлення свободи.

Суди зобов'язані швидко, з дотриманням засади розумності строків, розглядати скарги на застосування запобіжних заходів, забезпечуючи, щоб будь-яке обмеження свободи залишалось легітимним з огляду на ст. 5 ЄКПЛ [8] протягом усього періоду тримання під вартою, незалежно від оголошеного правового режиму воєнного часу.

Отже, ефективність і легітимність українського кримінального провадження, особливо в умовах воєнного стану, нерозривно пов'язана з неухильним дотриманням фундаментальних прав і свобод людини, що ґрунтується на двох ключових стовпах. По-перше, ці права становлять абсолютну межу, яку державна влада не має права перетинати, навіть в умовах найбільшої загрози. По-друге, для забезпечення дійсно справедливого судового розгляду, що є основою демократичного суспільства, не менш важливим є забезпечення усіх інших процесуальних прав обвинуваченого, серед яких право на захист посідає центральне місце і має бути захищене не менш ретельно. Відповідно, у сфері застосування запобіжних заходів та обмеження прав особи в умовах воєнного стану особливої ваги набуває питання збереження рівноваги між необхідністю гарантувати національну безпеку та дотриманням базових прав і свобод людини, які є підґрунтям демократичного ладу. Попри складнощі, що виникають у процесі кримінального провадження під час дії воєнного стану, держава зобов'язана забезпечити дієвий судовий контроль за застосуванням запобіжних заходів, дотримання принципу пропорційності обмежень та повагу до особистих прав. Тому посилення гарантій судового захисту під час застосування запобіжних заходів та захисту прав особи навіть в умовах воєнного стану є запорукою легітимності й стійкості національної правової системи, а також вагомим внеском у подальшу імплементацію європейських стандартів справедливого судочинства в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Горбачевський В. Я. Запобіжні заходи у сучасному правосудді. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 215-219. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_39. (дата звернення: 30.11.25).

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 30.11.25).

3. Кримінально процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>. (дата звернення: 30.11.25).

4. Ювшин В. В. Безпечення прав і свобод підозрюваного на стадії досудового розслідування. Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філософії. 2025. С. 1-296. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ddc4d700-ada1-4df4-9526-ec61be189d2a/content>. (дата звернення: 30.11.25).

5. Смородинський В. С. Практика Європейського суду з прав людини як чинник становлення сучасної цивілізованої держави. Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : матер. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 р.) / за ред. С. В. Ківалова ; НУ «ОЮА». – Одеса : Фенікс, 2013. С. 379-387. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/33c3ca71-9cf6-42c0-8f43-614414327ab7>. (дата звернення: 30.11.25).

6. Тоцький Б. А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_18. (дата звернення: 30.11.25).

7. Мірошніченко А. О. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: дотримання законності в умовах війни. Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 9-10 червня 2025 року. Львів : Львівський науковий форум. 2025. С. 429-431. URL: <https://surl.lu/nlzvqc>. (дата звернення: 30.11.25).

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004. (дата звернення: 30.11.25).

9. Справа «Харченко проти України»: рішення ЄСПЛ від 10.02.2011 № 40107/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_662. (дата звернення: 30.11.25).

10. Петечел Н. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. International journal Law & society. 2024. С. 141-146. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/lsp/article/download/7726/7935/23538>. (дата звернення: 30.11.25).

11. Усім судам України! PCY опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>. (дата звернення: 30.11.25).

12. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану № 1/0/2-22 від 03.03.2023 р.: лист Верховний Суд. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820>. (дата звернення: 30.11.25).

13. Теремецький В. І. Судовий контроль під час досудового розслідування в Україні: правова

природа та особливості в умовах воєнного стану. Вісник кримінологічної асоціації України. 2023. №2 (29). С. 451-568. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1148066>. (дата звернення: 30.11.25).

A. Lysuk

Preventive measures and restrictions of rights under martial law.

Abstract: The study investigates the challenges associated with the application of preventive measures and the limitation of human rights and freedoms under a state of emergency (martial law). It is emphasized that the period of enhanced state coercive powers and possible derogation from international obligations (Art. 15 ECHR) necessitates strict adherence to the rule of law and inalienable constitutional guarantees (the "hard core" of rights, such as the prohibition of torture and the right to a legal defense). The procedure for applying preventive measures (detention, house arrest) under Chapter 18 of the Criminal Procedure

Code of Ukraine is analyzed, stressing the requirement for an individualized approach and proportionality of restrictions. Special attention is paid to the use of video conferencing as an alternative mechanism, provided the confidentiality of communication with the defense counsel is ensured. It is concluded that the effectiveness of criminal proceedings during wartime depends on maintaining judicial control and the absolute inadmissibility of evidence obtained in violation of Art. 3 ECHR, which is a fundamental guarantee of the legitimacy of justice.

Keywords: martial law, preventive measures, right to defense, proportionality, inadmissibility of evidence.

Зразок для цитування:

Лисюк А. Запобіжні заходи та обмеження прав особи в умовах воєнного стану. Пропілеї права та безпеки, 2025. №8. С. 109-112. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.22>.